

Marek Tatar

Duchowość maryjna "Rozmów duszy" w nabożeństwie "Gorzkich żali"

Salvatoris Mater 14/1/4, 167-181

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Nabożeństwo *Gorzkich żali*, które wyrosło na gruncie polskiej duchowości o charakterze ludowym, wprowadza chrześcijanina w pasyjny wymiar doświadczenia zjednoczenia z Jezusem Chrystusem¹. Powstało w okresie baroku przy kościele św. Krzyża w Warszawie. Po raz pierwszy sprawowano je w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu 16 lutego 1697 r., połączono wówczas łacińskie hymny z pieśniami pasyjnymi powstałymi na gruncie polskim². Pierwotna nazwa to *Snopek mirry z Ogrodu Gethsemańskiego, albo żalotne gorzkiej Męki Syna Bożego rozpamiętywanie*. To niezwykle głęboko wrosnięte w polską tradycję i kulturę katolicką nabożeństwo okresu Wielkiego Postu ma swoje silne związki ze Zgromadzeniem Misjonarzy św. Wincentego à Paulo, którzy je rozpropagowali³. Należy podkreślić, że z rozważaniem tajemnicy męki i śmierci Jezusa Chrystusa, które jest zasadniczym tematem, łączy się zawarty w nim niezwykle bogaty aspekt mariologiczny. Właśnie dlatego pominięcie tego wątku mogłoby spowodować powstanie niepełnego obrazu duchowości wynikającej z tejsze pobożnej praktyki Kościoła w Polsce. Warto zwrócić uwagę także na fakt niezwykle mocnych więzi w polskiej szkole duchowości z maryjnością i mariologią⁴. Wynika ona z maryjnego wymiaru duchowości chrześcijańskiej, jednakże należy podkreślić jej specyfikę w religijnej kulturze polskiej⁵. Pośród wielu nabożeństw, które eksponują Jej osobę, *Gorzkie żale* zawierają niezwykle ciekawe i istotne elementy z punktu widzenia duchowości chrześcijańskiej, które chcemy w niniejszej publikacji wykazać.

Ks. Marek Tatar

Duchowość maryjna „Rozmów duszy” w nabożeństwie *Gorzkich żali**

SALVATORIS MATER
14(2012) nr 1-4, 167-181

* Artykuł publikowany za zgodą autora. Pierwotnie ukazał się w publikacji: *Duchowość maryjna „Rozmów duszy” w nabożeństwie Gorzkich żalów*, w: *Gorzkie żale przybyszajcie...*, red. S. URBĄSKI, J. ŚMIGIERA, Warszawa 2008, 43-60. Tekst poprawiony i dostosowany do wymagań kwartalnika *Salvatoris Mater*.

¹ Por. T. SINKA, *Zarys liturgiki*, Gościkowo-Paradyż 1988, 73.

² Por. B. NADOLSKI, *Gorzkie Żale*, w: *Leksykon liturgiczny*, red. B. NADOLSKI, Poznań 2006, 499.

³ Por. T. SINKA, *Gorzkie Żale*, *Geneza, Teologia, Przyszłość*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” LIV(2001) nr 1, 51-54; J. MISIUREK, *Gorzkie Żale*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. CHMIELEWSKI, Lublin-Kraków 2002, 301.

⁴ Por. S. NOWAK, *Polska duchowość maryjna*, w: *Signum magnum – duchowość maryjna*, Homo meditations XXIII, red. M. CHMIELEWSKI, Lublin 2002, 323-338.

⁵ Por. M. CHMIELEWSKI, *Maryjny wymiar duchowości chrześcijańskiej*, w: *Signum magnum...*, 19-33.

1. Elementy strukturalno-treściowe *Gorzkich żali*

To nabożeństwo powstałe na przełomie XVII i XVIII w., które zostało wydane w 1907 r. w opracowaniu ks. Władysława S. Beniaka CM († 1720), zostało oparte na kapłańskiej modlitwie brewiarzowej⁶. Na schemacie trzech psalmów używanych w tejże modlitwie zbudowano nabożeństwo odwołujące się do trzech wydarzeń wpisanych w tajemnicę Odkupienia. Należą do nich: modlitwa Jezusa w Ogrodzie Getsemani oraz oskarżenie przed Annaszem i Kajfaszem; oskarżenie i skazanie Jezusa przez Piłata wraz z Jego cierpieniem wyszydzenia i ukoronowania cierniem; cierpienie związane z drogą do miejsca ukrzyżowania oraz samym wykonaniem wyroku⁷.

W schematycznym układzie brewiarzowym autor nabożeństwa umieścił *Wprowadzenie*, *Hymn*; *Lament duszy nad cierpiącym Jezusem*; *Rozmowę duszy z Matką Bolesną*. Należy podkreślić, że barokowy opis męki i śmierci Jezusa Chrystusa, który jest niezwykle barwny, miał pobudzić zmysł wyobraźni oraz emocje skoncentrowane na doświadczeniu smutku i żalu. Mamy w nim do czynienia z niezwykle konfrontacją życia chrześcijańskiego z tajemnicą Odkupienia⁸.

Rozmowa duszy z Matką Bolesną, która stanowi organiczną całość z pozostałą częścią nabożeństwa, ma jednak swoją odrębność i cechy charakterystyczne tylko dla niej. Swoim pochodzeniem co do treści oraz w warstwie muzycznej nawiązuje do sekwencji *Stabat Mater*⁹. Dokładniejsza analiza pokazuje nam, że czymś, co wyodrębnia strukturalnie tę część *Gorzkich żali* jest forma dialogiczna. Inicjatywa rozpoczęcia tego dialogu pochodzi od osoby Matki Bożej. Wskazuje Ona na rodzaj doświadczenia przeżywanego w danym momencie. W pierwszej części jest to doświadczenie bólu wewnętrznego. Słowa *Miecz me serce przenika* wskazują na głębokie cierpienia wewnętrzne. W drugiej części jest to cierpienie mające swoje źródło w biczowaniu Jezusa Chrystusa, zaś w trzeciej, bezpośredni udział w ukrzyżowaniu Jej Syna¹⁰.

Po wprowadzeniu w określoną tajemnicę męki uczestniczący w tej modlitwie prosi o współuczestnictwo wraz z Nią w przeżywanych doświadczeniach. Kolejna odpowiedź Maryi opisuje wielkość cierpienia,

⁶ Por. J. MISIUREK, *Gorzkie Żale...*, 301.

⁷ Por. *Gorzkie Żale*, w: J. SIEDLECKI, *Śpiewnik kościelny*, red. K. MROWIEC, Opole 1982, 417-425; T. SINKA, *Gorzkie Żale...*, 53.

⁸ Por. *Gorzkie Żale*, w: J. SIEDLECKI, *Śpiewnik kościelny...*, 417-425.

⁹ Por. B. NADOLSKI, *Gorzkie Żale...*, 499.

¹⁰ *Gorzkie Żale*, w: J. SIEDLECKI, *Śpiewnik kościelny...*, 421, 423, 424-425.

powodując zaangażowanie emocjonalne i identyfikację człowieka z opisywaną tajemnicą. W odpowiedzi modlący się wyraża pragnienie trwania z Nią w doświadczeniu pasywnym. Ostatecznie dialog kończy się konkretnym postanowieniem, które sugeruje przyjęcie określonej postawy w życiu, np.: *Niech czują gwałt Twej żalości; Niech krzyż Twojego Syna – Zawsze w sercu mym noszę; Niech Jezusa rany noszę – i serdecznie rozważam*¹¹.

Analizując zawartość treściowo-strukturalną fragmentów dotyczących spotkania chrześcijanina z Matką Bolesną w *Gorzkich żalach*, należy zwrócić uwagę na ich podstawy biblijne. Jednocześnie należy pamiętać, że mamy do czynienia z nabożeństwem, które swoją genealogią sięga ludowego doświadczenia wiary. Nie znaczy to, że jest ono zupełnie pozbawione elementów teologicznych. Właśnie dlatego, przechodząc ponad formą ujęcia tychże prawd, należy zauważyć, że w pierwszej części oraz w trzeciej mamy bardzo wyraźne odwołanie do Nowego Testamentu. Jak już stwierdziliśmy w pierwszej części *Rozmowy duszy z Matką Bolesną* rozmówca skupia się na współcierpieniu związanym z tajemnicą ogrójcowej modlitwy Jezusa Chrystusa. Autor wiąże ten fakt z prorocstwem Symeona (por. Łk 2, 35) wygłoszonym w świątyni jerozolimskiej. W *Gorzkich żalach* prorocтво to znajduje spełnienie w momencie, gdy Maryja wyjaśnia przyczynę swojego cierpienia: *Boleść Mnie ścisła nieznośna. Miecz me serce przenika*¹². Trzecia część natomiast odwołuje się do sceny, którą znajdujemy u św. Jana (por. J 19, 25-27). Opisuje ona cierpienie Maryi związane z ukrzyżowaniem. Wprawdzie autor nie ujmuje dosłownie dialogu pomiędzy ukrzyżowanym Jezusem a Jego Matką, ale przekazuje Jej ból obecności pod krzyżem oraz pożegnanie¹³. Druga część, dotycząca biczowania i ukoronowania cierniem, nie ma odniesienia do bezpośredniego spotkania Maryi z Jej Synem. Jednakże autor sugeruje Jej obecność wynikającą z ogólnego charakteru opisów biblijnych. Wprawdzie słowa *Gorzkich żali* streszczają zaangażowanie Maryi we współcierpienie: *Ach widzę Syna Mojego – Przy słupie obnażonego, – Różgami zsieczonego [...]. Ach widzę, jako niezmiernie – Ostre głowę rani ciernie*, jednakże możemy przyjąć, że Jej obecność jest raczej konsekwencją macierzyństwa¹⁴.

¹¹ TAMŻE.

¹² TAMŻE, 421.

¹³ Por. TAMŻE, 424-425.

¹⁴ TAMŻE, 423.

2. Uczestnictwo Maryi w cierpieniu Jezusa Chrystusa jako wymiar Jej duchowości

Odwolanie się do konkretnych relacji ewangelicznych stawia nas wobec konieczności odpowiedzi na zagadnienie dotyczące charakteru uczestnictwa Maryi w dziele Odkupienia. Sobór Watykański II wskazuje w tym względzie na rzeczywistość, którą możemy nazwać „duchowością Maryi”¹⁵. Czyni to w następujących słowach: *Błogosławiona Dziewica postępowala naprzód w pielgrzymce wiary i utrzymywała wiernie swe zjednoczenie z Synem aż do krzyża, pod którym stanęła nie bez postanowienia Bożego (por. J 19, 25), najgłębiej współpracowała ze swym Jednorodzonym i z Jego ofiarą złączyła się matczynym duchem, z miłością godząc się na ofiarowanie zrodzonej z Niej Zertwy; a wreszcie przez tegoż Jezusa Chrystusa, umierającego na krzyżu, została oddana jako matka uczniowi*¹⁶. Ta soborowa koncepcja dotycząca duchowości Maryi została podjęta i rozwinięta przez Jana Pawła II w encyklice *Redemptoris Mater*¹⁷. Rozróżnienie na duchowość Maryi i duchowość maryjną ma w tym miejscu zasadnicze znaczenie, ponieważ podjęcie zagadnienia dotyczącego uświęcającego dialogu chrześcijanina wyrażonego w *Gorzkich żalach* domaga się analizy postaw duchowych osób zaangażowanych w tenże dialog. Należy podkreślić, że urzeczywistnia się on w kontekście wydarzenia pasyjno-odkupieńczego Jezusa Chrystusa. Zatem analiza ta obejmuje relację w stosunku do Niego jako pierwszej Przyczyny i ostatecznej Racji¹⁸.

Duchowość Maryi jest nierozzerwalnie związana z Jej macierzyństwem wobec Jezusa Chrystusa. Kształtowało się ono pod szczególnym działaniem Ducha Świętego. Sobór Watykański II określił Ją mianem „przybytku (*sacrum*) Ducha Świętego”¹⁹. Bez wątpienia przez swoje posłuszeństwo weszła Ona w głęboką relację trynitarną²⁰.

Historia tej myśli podkreśla przede wszystkim wymiar pneumatologiczny, chrystologiczny oraz eklezjalny²¹.

¹⁵ Por. LG 55-59.

¹⁶ TAMŻE, 58.

¹⁷ Por. RM 18-24.

¹⁸ Por. M. KOWALCZYK, *Oddanie Maryi zbawczemu dziełu Syna. Perspektywa personalistyczna*, „*Salvatoris Mater*” 3(2001) nr 3, 115-117.

¹⁹ LG 53.

²⁰ Por. S. GREŚ, *Współpraca Maryi z Bogiem Ojcem w dziele zbawienia*, „*Salvatoris Mater*” 1(1999) nr 1, 132-139.

²¹ Por. J. MORICOWÁ, *Rozwój nauki o istocie i roli cierpienia Maryi w dziele zbawienia*, „*Salvatoris Mater*” 3(2001) nr 3, 153-167.

2.1. Doświadczenie „miecza” cierpienia

W naszej refleksji zwrócimy uwagę na te wydarzenia, które ekspozuje pasyjne nabożeństwo *Gorzkich żali* i zawarte w nim elementy wskazujące na duchowość Maryi. Znajdujące się tam *Rozmowy duszy* odsłaniają charakter Jej współcierpienia. Szczególnego znaczenia nabierają te opisy, które mają bezpośrednie odniesienie do relacji biblijnych, a zatem urzeczywistnienia proroctwa Symeona (por. Łk 2, 35) oraz wydarzenia związane z ukrzyżowaniem (por. J 19, 25-27). Stały się one także przedmiotem wnikliwej analizy Jana Pawła II w *Redemptoris Mater*²².

Proroctwo Symeona skupia się na stwierdzeniu: *Twoją duszę miecz przeniknie, aby na jaw wyszły zamysły serc wielu* (Łk 2, 35). Należy podkreślić, że wygłoszone ono zostało w momencie ofiarowania Jezusa Chrystusa. W refleksjach teologów znajdujemy wiele prób interpretacji tego wydarzenia. W jednej z nich autor dokonuje wnikliwej analizy filologicznej samego słowa *miecz*. Wskazuje na zupełnie inne słowo użyte przez św. Łukasza w tym miejscu. Twierdzi, że klasycznym określeniem tej broni jest *machiara*, natomiast w proroctwie mamy do czynienia z niezbyt często używanym określeniem *rhomfaia*. Autor sugeruje, że jest to symbol słowa wychodzącego z ust Boga, które odsłania prawdę o tajemnicy zbawienia. Właśnie dlatego należy interpretować to wydarzenia w kontekście kerygmatycznym. Maryja pierwsza doświadcza wszystkiego, co związane jest z zaakceptowaniem wiary i przyjęciem pełnego posłannictwa Jej Syna Jezusa Chrystusa. Twierdzi, że można wnioskować o doświadczeniu cierpienia z powodu sprzeciwu, jaki będzie towarzyszył dziełom Boga w Jego Synu²³.

Znajdujemy także opinie przeciwne tej teorii, w których autor twierdzi, że taka interpretacja, np. przez J. Kudasiewicza, B. Forte, R.E. Browna, R. Laurentina jest zbyt protestanckim, ponieważ stwarza niebezpieczeństwo jedynie werbalizacji wydarzeń inkarnacyjno-odkupieńczych. Należy zaznaczyć, że interpretacja terminu *miecz* jako ‘słowo’ w sensie metaforycznym jest poprawna, jednakże nawiązując do Protoewangelii (por. Rdz 3, 15), należy to proroctwo w całym kontekście ewangelicznym interpretować jako egzystencjalne doświadczenie cierpienia doznawanego przez Maryję. Uwaga skupia się przede wszystkim na samym Jej macierzyńskim doświadczeniu, jak również na skutkach ofiary Jezusa Chrystusa, która podzieli ludzkość na zwolenników i przeciwników²⁴.

²² Por. RM 16-24.

²³ Por. T. WĘCŁAWSKI, *Maryja wobec woli Ojca w męce i śmierci Jezusa*, „Salvatoris Mater” 1(1999) nr 1, 121-124.

²⁴ Por. CZ. BARTNIK, *Dogmatyka katolicka*, t. II, Lublin 2003, 347-348; U. SZWARC, *Twoją duszę miecz przeniknie* (Łk 2, 35). *Cierpienie Maryi w świetle starotestamentowego przepowiedania*, „Salvatoris Mater” 3(2001) nr 3, 11-25. Autorka swoją anali-

Błogosławiony Jan Paweł II w encyklice *Redemptoris Mater* analizuje wydarzenie w świątyni jerozolimskiej w kontekście „posłuszeństwa wiary Maryi”²⁵. Ubóstwo urzeczywistnienia się tajemnicy Wcielenia, które – należy w tym miejscu podkreślić – wzmacnia proroctwo Symeona. Papież ustawia je w kontekście Zwiastowania oraz doświadczenia przez Maryję *znaku, któremu sprzeciwiać się będą* (Łk 5, 34). W ten sposób doświadczenie Maryi ma charakter nie tylko wewnętrznoduchowy, ale także historyczny. Zatem Boży plan zbawienia ludzkości dokonuje się przy aktywnym udziale Maryi²⁶.

Idąc za R. Garrigou-Lagrange, który powołuje się na św. Tomasza, należy przyznać, że mamy w tym wydarzeniu opis doświadczenia przez Maryję konsekwencji Jej zgody na Wcielenie się woli Boga w Jezusie Chrystusie. Identyfikację z Jego wolą przynosi współcierpienie wynikające z faktu totalnego ofiarowania²⁷. Jest to, jak mówi Jan Paweł II, wydarzenie stanowiące *drugą zapowiedź dla Maryi*²⁸, dopełniającą nazaretańskie objawienie. Nie ma zatem wątpliwości, że jest to duchowa droga Matki Jezusa Chrystusa, związana z Jej macierzyństwem oddanym w pełni do dyspozycji Boga²⁹.

Jak zatem widzimy, *Gorzkie żale* w tym miejscu przekazują niezwykle głębokie treści świadczące o jakości życia duchowego Maryi. Opiera się ono na całkowitym i konsekwentnym oddaniu oraz pełnym posłuszeństwie, które z niego wynika. „Miecz boleści” jest znakomitym nośnikiem Jej doświadczenia wewnętrznego oraz zewnętrznego.

2.2. Obecność pod Krzyżem

Na duchowość Maryi wskazują słowa *Rozmowy duszy z Matką Bolesną* w trzeciej części omawianego polskiego nabożeństwa *Gorzkich żali*.

zę na tle Starego Testamentu podsumowuje stwierdzeniem: *boleść Matki Zbawiciela, wywołana lekceważeniem i odrzuceniem Jej Syna przez ludzi oraz nierozpoznanie w Nim prze nich Boga Odkupiciela, zapoczątkowana w konkretnym miejscu i momencie nabrała charakteru ponadczasowego i ponadprzestrzennego niepostrzeżenie. [...] Podkreślić bowiem trzeba, że boleść Bożej Rodzicielki ma swe źródło nie wyłącznie w powtarzających się nieustannie na przestrzeni całych dziejów ludzkości bluźnierczych aktach odrzucania Mesjasza. Jej przyczyną w takim samym, a nie wykluczone, że nawet w większym stopniu niż poprzednio określony powód, jest najtragiczniejszy z możliwych los wszystkich, którzy z premedytacją nie chcą skorzystać z daru odkupienia i tracą możliwość uczestniczenia w jego owocach. TAMŻE.*

²⁵ RM 16.

²⁶ Por. TAMŻE.

²⁷ Por. R. GARRIGOU-LAGRANGE, *Trzy okresy życia wewnętrznego*, tł. T. Landy, Niepokalanów 1998, 13-14.

²⁸ RM 16.

²⁹ Por. T. SIUDY, *Wkład Maryi w ewangelię cierpienia*, „Salvatoris Mater” 3(2001) nr 3, 121-122.

Koncentrują się one na opisie doświadczeń Maryi w momencie ukrzyżowania i śmierci Jezusa Chrystusa. Są one następujące: *Ach, ja Matka boleściwa pod krzyżem stoję smutliwa, Serce żalność przejmuję [...]. Jużci, już moje Kochanie gotuje się na konanie! Toć i ja z Nim umieram! [...]. Zamknął słodką Jezus mowę, już ku ziemi skłania głowę, żegna już Matkę swoją!*³⁰. Ten barokowy opis wydarzeń pod krzyżem Jezusa Chrystusa odwołuje się wprost do biblijnej relacji (J 19, 25-27). Fragment ten stanowi podstawę do licznych opracowań dotyczących roli Maryi w dziele zbawienia oraz Odkupienia.

W niniejszym opracowaniu interesuje nas przede wszystkim doświadczenie cierpienia, wynikające z opisu ewangelicznego i ujęte w sposób tradycyjno-ludowy w nabożeństwie *Gorzkich żali*, ukazujące Jej duchowość. Idąc za wyjaśnieniem w encyklice *Redemptoris Mater*, należy podkreślić, że Papież, opierając się na wykładni zawartej w nauce Soboru Watykańskiego II³¹, wskazuje na urzeczywistnienie się w Maryi woli Boga oraz na Jej doświadczenie najgłębszego współcierpienia z Jezusem Chrystusem. Wynika ono z doskonałości zjednoczenia³². Tę przestrzeń zjednoczenia stanowi wiara, która prowadzi do Jej kenozy wraz z Chrystusem. Jan Paweł II twierdzi, że właśnie w wierze Maryi znajdujemy klucz do zrozumienia prawdy o Jej życiu duchowym³³. Misterium Krzyża rzutuje jednocześnie na całość życia Maryi. Ta perspektywa nadaje duchowy charakter całemu doświadczeniu Maryi, począwszy od Zwiastowania³⁴. Obecność Maryi pod krzyżem jest nie tylko uwieńczeniem, pewnym apogeum wiary. Rdzeniem doświadczenia duchowego jest miłość Maryi i wynikające z niej posłuszeństwo Bogu. Maryja współcierpiąca z Synem ma też udział w Jego dziele Odkupienia. To właśnie dlatego, jak notuje ewangelista Jan, w tym kulminacyjnym momencie otrzymuje Ona z krzyża nowe zadanie wobec Kościoła w obecnym razem z Nią uczniu. Następuje jakby przekierowanie w macierzyńskim powołaniu Maryi. Jej rola (i wpisane w nią cierpienie) staje się zatem pełniej rozumiała w ujęciu historiozbawczym oraz eklezjalnym. Obok wyróżnio-

³⁰ *Gorzkie Żale*, w: J. SIEDLECKI, *Śpiewnik kościelny...*, 424-425.

³¹ Por. LG 58.

³² Por. RM 18.

³³ Por. TAMŻE.

³⁴ Por. M. KOWALCZYK, *Oddanie Maryi...*, 116. Autor ujmuje ten fakt w sposób następujący: *W perspektywie krzyża inaczej muszą wyglądać różne fakty z Jej życia. Dziewicze poczęcie było pierwszym etapem Jej męki (jako powód do zniesławienia), narodzenie było zbliżeniem się do tej chwili; życie Jezusa, Jego wzrastanie, Jego postępy w lasce u Boga i ludzi; potem Jego misja tworzenia grona uczniów, znaki, cuda, wszystko to było przygotowaniem do tej chwili – śmierci na krzyżu.* TAMŻE, 116-117.

nej wiary i miłości Maryi należy podkreślić, za J. Kudasiewiczem, Jej nadzieję. Maryja pod krzyżem nie jest Matką rozpaczającą³⁵. *Gorzkie żale* opisujące doświadczenie cierpienia Maryi bardzo wyraźnie wskazują na to, że nie koncentruje się Ona na swoich przeżyciach. Męstwo w tym momencie ukazuje nadzieję³⁶.

Z duchowości Maryi wynika już sam fakt Jej obecności pod krzyżem Jezusa Chrystusa. Odwołując się do kolejnego dokumentu Jana Pawła II, encykliki *Ecclesia de Eucharistia*, znajdujemy stwierdzenie, że do wydarzenia na Kalwarii prowadzi ofiarny wymiar całego Jej życia. Papież zaznacza szczególne wydarzenie, którym jest „antycypacja Eucharystii”³⁷. Właśnie dlatego, nazywając Maryję „Niewiastą Eucharystii”, która się w Niej urzeczywistnia w sposób bezpośredni w całym życiu i macierzyństwie, ukazuje charakter zjednoczenia Maryi z Chrystusem³⁸. Idąc dalej za myślą bł. Jana Pawła II, można powiedzieć, że misterium Krzyża stanowi dla Maryi akt kultu wyrażający się w bolesnej adoracji Jezusa Chrystusa. Marcello Bordoni, podejmując to zagadnienie, stwierdza, że w tym momencie Maryja jest *ikoną miłości trynitarniej i protoplastką nowej ludzkości*³⁹. Matka Jezusa Chrystusa w wydarzeniu pod krzyżem składa swoją osobistą ofiarę, ale jednocześnie jest wykonawczynią kultu Kościoła, którego staje się Matką⁴⁰.

Nabożeństwo *Gorzkich żali* ukazuje aktywny udział Maryi w wydarzeniach Kalwarii. Warto zatem zapytać o charakter Jej uczestnictwa. Należy podkreślić, że zaangażowanie Maryi w dzieło Odkupienia nie jest równorzędne z rolą Jej Syna. Jej zaangażowanie dotyczy przyjęcia łaski wysługiwanej na krzyżu. Jednakże Maryja nie doświadcza zwykłych cierpień matki uczestniczącej w egzekucji swojego syna. Związek Maryi z dziełem Syna wynika z macierzyństwa oraz *fiat* konsekwentnie wypowiedzianego przez całe życie wobec Boga⁴¹.

Cała duchowa droga Maryi wiedzie przez Jej macierzyństwo. Wszystkie wydarzenia biblijne, które znajdują swoje odzwierciedlenie w różnorodności kultu, odwołują się do tego charakteru zjednoczenia Maryi z Jezusem Chrystusem. Jednocześnie należy podkreślić, że widzi-

³⁵ Por. J. KUDASIEWICZ, *Matka Odkupiciela*, Kielce 1996, 159.

³⁶ Por. D. MASTALSKA, *Stabat Mater Dolorosa. Uwagi o znośeniu cierpień Maryi pod krzyżem w dziele odkupienia*, „Salvatoris Mater” 3(2001) nr 3, 72-87.

³⁷ JAN PAWEŁ II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia* (17 IV 2003), 56 (dalej: EE).

³⁸ Por. TAMŻE, 54, 55.

³⁹ M, BORDONI, *Matka Jezusa pod krzyżem a „maryjna zasada” Kościoła*, „Salvatoris Mater” 3(2001) nr 3, 33.

⁴⁰ Por. TAMŻE, 29-34.

⁴¹ Por. D. MASTALSKA, *Stabat Mater Dolorosa...*, 76-81.

my w Niej całość drogi uświęcającej w stopniu heroicznym. Zarówno wymiar duchowości: trynitarny, pneumatologiczny, jak i chrystologiczny znajdują w Matce Syna Bożego wypełnienie. Właśnie dlatego jest Ona drogą dla Kościoła, a tym samym dla każdego, kto się z nim identyfikuje. W misterium Kościoła znajduje swoje przedłużenie Jej macierzyńska miłość, ponieważ wynika to z testamentu Jezusa Chrystusa, a także Jego obecności jako Głowy Mistycznego Ciała w dalszej historii i funkcji Kościoła. Prawdę tę podkreślił Sobór Watykański II w słowach: *Błogosławiona Dziewica z racji [...] Boskiego macierzyństwa, dzięki czemu jednoczy się z Synem Odkupicielem, i z racji swoich szczególnych łask i darów jest głęboko związana także z Kościołem: Boża Rodzicielka jest [...] pierwowzorem (typus) Kościoła w porządku wiary, miłości i doskonałego zjednoczenia z Chrystusem*⁴².

3. Uświęcający dialog chrześcijanina z Matką Bolesną w *Gorzkich żalach*

Zagadnienie to wprowadza nas w nurt, który określa się mianem duchowości maryjnej. Po analizie duchowości Maryi należy zwrócić uwagę na możliwość realizowania tej drogi w życiu chrześcijanina. Spotykamy się z takim ujęciem od początku Kościoła (por. Dz 1, 14). Na przestrzeni wieków przybierała ona różnorodne formy i wymiary, ale zawsze stanowiła istotną część duchowości chrześcijańskiej⁴³.

We wszystkich częściach *Gorzkich żali* znajdujemy akcenty wskazujące jej charakterystyczne cechy⁴⁴. Lektura części dotyczących osoby Matki Bolesnej wskazuje, jak już stwierdziliśmy, na ich charakter dialogiczny. Ale w tym miejscu chcemy przyjrzeć się temu doświadczeniu od strony modlącego się człowieka. Słowami *Gorzkich żali* wchodzi w dialog z Maryją doświadczającą cierpienia. W części pierwszej padają pytania dotyczące przyczyny cierpienia i kończą się prośbą o towarzyszenie Jej w doświadczeniu związanym z „mieczem boleści”. Druga część to jakby modlitwa w formie prośby o zjednoczenie z męką Jej Syna Jezusa Chrystusa i Jego Krzyżem. Zaś w trzeciej, dialog z Maryją wyraża obecność i towarzyszenie Jej pod krzyżem i kończy się pragnieniem rozważania męki Chrystusa⁴⁵.

⁴² LG 63.

⁴³ Por. M. CHMIELEWSKI, *Maryjny wymiar...*, 24-26.

⁴⁴ *Gorzkie żale*, w: J. SIEDLECKI, *Śpiewnik kościelny...*, 421, 423, 424-425.

⁴⁵ Por. TAMŻE.

Analiza tekstu interesującego nas w tym opracowaniu nabożeństwa *Gorzkich żali* wskazuje na podwójny wymiar uczestnictwa Maryi w uświęcającym życiu chrześcijanina.

3.1. Maryja jako przyczyna zjednoczenia z Jezusem Chrystusem

Zwroty użyte w nabożeństwie, takie jak: *dozwól, uproś, podzielże, proszę*, wyrażają postawę otwarcia na Jej działanie. Oczywiście Maryja jako człowiek a jednocześnie doskonałe narzędzie Ducha Świętego nie posiada sama z siebie takiej władzy sprawczej⁴⁶. Jednakże historia pojęcia pośrednictwa wskazuje na to, że tytuł „Pośredniczka” wynika z Jej relacji do Osoby Jezusa Chrystusa⁴⁷. Prawdę tę wyjaśnia nauka Soboru Watykańskiego II nawiązującego do encykliki Leona XIII *Octobri mense* (23 IX 1891 r.) w następujący sposób: *Cały bowiem wpływ zbawienny Błogosławionej Dziewicy na ludzi wywodzi się nie z jakiejś konieczności rzeczowej, lecz z upodobania Bożego i wypływa z nadmiaru zasług Chrystusowych, na Jego pośrednictwie się opiera, od tego pośrednictwa całkowicie jest zależny i z niego czerpie całą moc swoją; nie przeszkadza w żaden sposób bezpośredniej łączności wiernych z Chrystusem, przeciwnie, umacnia ją*⁴⁸.

Jan Paweł II odwołuje się w tym względzie do macierzyństwa Maryi, które jest zasadniczym faktem i stąd wyprowadza stwierdzenie, *współdziałała Ona swą macierzyńską miłością w rodzeniu i wychowaniu synów i córek Kościoła – Matki*⁴⁹. Pierwotnie tego macierzyńsko-skutecznego działania Maryi w życiu chrześcijanina znajdujemy w relacji św. Jana (J 19, 26-27). Możemy zauważyć, że szczególnie ostatnia część interesującego nas nabożeństwa zaznacza ten aspekt. Papież, analizując tę scenę, twierdzi, że do istoty macierzyństwa wynikającego z relacji, jaka nawiązała się pod krzyżem Jezusa Chrystusa, należy związek osobowy, który powstaje między Matką i synem (Janem) reprezentującym wszystkie dzieci Maryi. Z tego związku rodzi się cały proces dorastania do pełni człowieczeństwa i wychowania w duchu całkowitego oddania Bogu⁵⁰. Odpowiedzią na miłość macierzyńską Maryi jest postawa zawierzenia Jej.

⁴⁶ Por. LG 62.

⁴⁷ Por. S. NAPIÓRKOWSKI, A. SIKORSKI, *Maryjny wymiar duchowości chrześcijańskiej*, w: *Teologia duchowości katolickiej*, red. W. SŁOMKA, M. CHMIELEWSKI, A.J. NOWAK, Lublin 1993, 368-371; CZ. BARTNIK, *Dogmatyka...*, 423-435; R. GARRIGOU-LAGRANGE, *Trzy okresy...*, 117-119.

⁴⁸ LG 60.

⁴⁹ RM 44.

⁵⁰ Por. TAMŻE, 45.

Wynika ona także z wydarzenia pod krzyżem (por. J 19, 26). Następny werset opisujący to wydarzenie to konsekwencja zawierzenia. *Od tej godziny uczeń wziął Ją do siebie* (J 19, 27), stanowi odpowiedź na wolę Jezusa Chrystusa, która wprowadza Maryję w całą rzeczywistość indywidualnej egzystencji człowieka⁵¹.

3.2. Wzorczy charakter dialogu

Zarówno „Testament z krzyża” (J 19, 25-27), jak również doświadczenie „miecza” (por. Łk 2, 35) wskazują na wzorczą rolę Matki Bolesnej wobec chrześcijanina. Fakt ten znajduje swoje odzwierciedlenie także w *Gorzkich żalach*. Już samo wprowadzenie elementów dotyczących życia i doświadczenia Maryi świadczy o tym, że w duchowości maryjnej Jej wzorczość jest jednym z głównych elementów. Fakt ten uzasadniają następujące zwroty w tekście: *Dozwól mi z sobą płakać; Podzielże ze mną mękę; niechaj prawdziwie [...] płacząc z tobą rzewliwie; Pragnę, Matko, zostać z Tobą, dzielić się Twoją żalobą*⁵².

Dialog z Maryją to atrybut zażyłości, jaka powstaje na gruncie modlitwy. Rozwój życia wewnętrznego nie może się dokonywać bez tego narzędzia. Jeśli więc Ona wprowadzona jest do modlitwy jako jej wzór, stanowi także doskonały punkt odniesienia, będąc wzorem życia i rozwoju chrześcijańskiego. Poprzednie paragrafy wykazywały Jej heroiczne i całkowite oddanie Bogu i pełny rozwój wiary, nadziei i miłości. W Maryi urzeczywistnia się w pełni wzór całej konstrukcji duchowej człowieka w drodze do zjednoczenia z Bogiem. Stwierdza to Jan Paweł II, odwołując się do nauki soborowej: *chrześcijanie ciągle starają się usilnie o to, aby przetrzymując grzech, wzrastać w świętości; dlatego wznoszą oczy ku Maryi, która świeci całej wspólnotie wybranych jako wzór cnót*⁵³. Jest Ona *przewodniczką na drodze wiary*⁵⁴.

Należy zauważyć, że życie wewnętrzne to przede wszystkim otwarcie na działanie Ducha Świętego. *Gorzkie żale* zawierają w swoich treściach dotyczących osoby Maryi kwintesencję wszystkich wydarzeń zbawczych. Proroctwo Symeona oraz wydarzenie na Kalwarii to pewne graniczne fakty dotyczące ich pasyjnego wymiaru. Należy jednak stwierdzić, że całość życia Matki Jezusa Chrystusa to całkowite oddanie w posłuszeństwie wiary Duchowi Świętemu. W ten sposób rzeczywiście stała

⁵¹ Por. T. WĘCŁAWSKI, *Maryja wobec woli Ojca w męce i śmierci Jezusa...*, 125-126.

⁵² *Gorzkie żale*, w: J. SIEDLECKI, *Śpiewnik kościelny...*, 421, 423, 424-425.

⁵³ RM 6; LG 65.

⁵⁴ RM 6.

się „nową Ewą”, w nowej jakości relacji człowieka do Boga. Tak określa Ją tradycja teologiczna – grecka i łacińska⁵⁵.

Idąc za teologicznym wyjaśnieniem dotyczącym powierzenia Janowi Maryi w „Testamencie z krzyża”, które jest zasygnalizowane w *Gorzkich żalach*, należy widzieć w tym akcie Jej macierzyństwo duchowe wobec każdego wierzącego. To zaś macierzyństwo niesie w swojej treści zarówno wymiar pedagogiczny, w którym Ona wskazuje na drogę zjednoczenia z Jej Synem, jak też staje się wzorem dającym nadzieję jej urzeczywistnienia. Jej wiara to przykład oddania Bogu w miłości we wszystkim i do końca. Zaś heroiczna postawa w Jej zaangażowaniu w dzieło zbawienia to przykład pokory, posłuszeństwa i czystości, który dla każdego wierzącego powinien być wzorem, a zarazem drogą życia wewnętrznego⁵⁶. Wszystko to dostrzegamy w pokornej Służebnicy, która jest „pierwszym świadkiem” Chrystusa⁵⁷. Biografie świętych i błogosławionych Kościoła wskazują ogromną wartość tegoż wzoru⁵⁸.

4. Eklezjalna duchowość maryjna

Dialog, który jest obecny w nabożeństwie *Gorzkich żali* pomiędzy modlącym się a Matką Bożą, sugeruje konieczność dostrzegania Jej roli wobec całego Kościoła. Należy podkreślić, że bogactwo modlitwy chrześcijanina jest jednocześnie darem dla całego Kościoła, ponieważ każdy ochrzczony włączony jest całym swoim życiem w tę Bosko-ludzką wspólnotę⁵⁹. Można więc powiedzieć, że modlitwa tym nabożeństwem należy do modlitw Kościoła jako wspólnoty (*communio*) zgromadzonej wokół tajemnicy Odkupienia, w której jest obecna również Matka Bolesna. Odwołując się do historycznego wymiaru tego nabożeństwa, zauważamy, że od 300 lat gromadzi ono wiernych Kościoła w Polsce. Próby jego reformy, zarówno co do treści, jak i co do formy raczej nie przyjęły się i spotkały się z dość negatywnymi ocenami. Dostrzegamy zatem pewien *sensus fidei* zawarty w tej modlitwie wspólnoty wierzących⁶⁰.

Analiza tekstów *Gorzkich żali* dotyczących Matki Bożej stawia nas w szczególny sposób wobec Jej obecności pod krzyżem. Zatem przyta-

⁵⁵ Por. R. GARRIGOU-LAGRANGE, *Trzy okresy...*, 116.

⁵⁶ Por. RM 45, 46; J. HADRYŚ, *Eklezjalny wymiar duchowości chrześcijańskiej*, „Salvatoris Mater” 4(2002) nr 2, 125.

⁵⁷ RM 46.

⁵⁸ Por. S. NOWAK, *Polska droga maryjna*, „Salvatoris Mater” 1(1999) nr 1, 307-322; M. TATAR, *Świętość chrześcijanina*, Sandomierz 2006, 390-394.

⁵⁹ Por. A. SŁOMKOWSKI, *Teologia życia duchowego*, Ząbki 2000, 72-76.

⁶⁰ Por. T. SINKA, *Gorzkie Żale...*, 54.

czany już wielokrotnie tekst J 19, 26-27 stanowi podstawę do dostrzeżenia szerszego zakresu jego odczytywania. Jednakże jest on jakby dopełnieniem całości Jej obecności, życia i działania w rodzącym się Kościele. Punktem wyjścia jest macierzyństwo Maryi wobec Tego, który jest Głową Mistycznego Ciała Chrystusa. Sobór Watykański II bardzo wyraźnie zaznaczył: *Błogosławiona Dziewica z racji [...] Boskiego macierzyństwa, [...] z racji swoich szczególnych łask i darów jest głęboko związana także z Kościołem: Boża Rodzicielka jest [...] pierwowzorem (typus) Kościoła w porządku wiary, miłości i doskonałego zjednoczenia z Chrystusem*⁶¹. Biorąc pod uwagę Jej rolę w tajemnicy Wcielenia i wszystkie wydarzenia, które są jakby pochodną tego faktu, należy podkreślić, że Maryja stała się narzędziem umożliwiającym zbawcze działanie Słowa. Ten kerygmatyczny wymiar sprawia, że Jej znaczenie dla Kościoła jest wyjątkowe⁶².

Wydarzenie, które relacjonuje św. Jan (J 19, 26-27) prawdę tę jeszcze bardziej uwypukla i rozjaśnia. Jest to formalny i bezpośredni akt ustanowienia macierzyństwa wobec Kościoła. Marcello Bordoni nazywa to wydarzenie „maryjną zasadą Kościoła”⁶³. Należy także podkreślić bardzo zasadniczą zmianę w słowach umierającego Chrystusa. Otóż Chrystus w „Testamencie z krzyża” określa Maryję mianem „Niewiasty” (J 19, 26). Mamy wiele interpretacji związanych z usytuowaniem znaczenia tego zwrotu w całym historiozbawczym kontekście. Należy podkreślić, że biorąc pod uwagę szeroki kontekst biblijny (np. Rdz 3, 15; Jr 2, 2; Iz 26, 17; 56, 6; 66, 18; Jr 31, 3-17; Za 2, 13; J 10, 16-17), w Maryi trzeba zobaczyć nową Ewę, która obecna jest jako Matka w obu Testamentach. Potomstwo Niewiasty jest tym, które „zmiażdży głowę węża” (Rdz 3, 15). Jak więc widzimy, rola Maryi nie ogranicza się do indywidualno-osobowego charakteru, ale staje się powszechna wobec całego Kościoła⁶⁴.

W wydarzeniu pod krzyżem bierze czynny udział św. Jan (por. J 19, 25-27). Także jego rola nie ma wyłącznie indywidualnego znaczenia, ale powstały tu związek matczyno-synowski dotyczy całej społeczności uczniów Chrystusa. W encyklice Jana Pawła II znajdujemy następującą interpretację tego faktu: *Można z kolei powiedzieć, że w tych samych słowach [...] zostało w pełni ukazane to, co stanowi o maryjnym wymiarze życia uczniów Chrystusowych. Nie tylko Jana, który wówczas stał pod*

⁶¹ LG 63.

⁶² Por. T. WĘCŁAWSKI, *Maryja wobec woli Ojca...*, 119-126.

⁶³ M. BORDONI, *Matka Jezusa...*, 26-45.

⁶⁴ Por. CZ. BARTNIK, *Dogmatyka...*, 357-360.

*Krzyżem wraz z Matką swego Mistrza, ale każdego ucznia Chrystusowego, każdego chrześcijanina*⁶⁵.

Powyższe stwierdzenie ma wyjątkowe znaczenie, ponieważ ukazuje uniwersalny charakter odniesienia wierzących, jako wspólnoty, do Maryi jako Matki. Zostaje Ona wprowadzona we wszystkie wydarzenia Kościoła od samego jego początku (por. Dz 1, 14). Ona także, jako „pierwszy świadek”, ukierunkowuje Kościół w postawie głębokiej wiary i pokory⁶⁶. Właśnie z tego powodu, 21 listopada 1964 roku, na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II, Paweł VI ogłosił Maryję Matką Kościoła (w wydarzeniu tym istotną rolę odegrał kard. Stefan Wyszyński i Episkopat Polski)⁶⁷.

Sobór Watykański II naucza, że Maryja stała się dla Kościoła Matką w „porządku łaski”⁶⁸. Właśnie dlatego na przestrzeni historii Kościoła określana była wieloma tytułami, które wyrażają stosunek Mistycznego Ciała Chrystusa do Niej. Z tego względu, idąc za św. Ambrozym, jest Ona pierwowzorem (*typus*) Kościoła. Stara się on naśladować Jej wiarę, nadzieję i miłość na drodze posłuszeństwa Jezusowi Chrystusowi. Wskazuje drogę życia duchowego Kościoła w czystym dążeniu do pełni zjednoczenia z Bogiem⁶⁹. Wspólnota wierzących, żyjąc duchowością Maryi i Jej macierzyństwem, sama staje się matką rodzącą do świętości tych, którzy do niej należą i z nią się identyfikują⁷⁰. Idąc tą drogą, Kościół stara się poddawać Jej działaniu, wchodzić z Nią w dialog oraz naśladować⁷¹.

Nabożeństwo pasyjne *Gorzkich żali* w swojej treści niesie bardzo głębokie wątki teologiczno-duchowe. Analiza poszczególnych części dotyczących uczestnictwa Maryi w cierpieniu odkupieńczym Jej Syna wprowadza modlącego się chrześcijanina w głęboką relację duchową z Jezusem Chrystusem poprzez duchowe zjednoczenie z Jego Matką. Mamy zatem do czynienia nie tylko z pewnym aktem modlitewnym powstałym na gruncie tradycji chrześcijańskiej opartej na wydarzeniach zbawczych opisanych w Biblii, ale z rzeczywistym doświadczeniem wprowadzenia w misterium zbawienia. Przez trzy wieki służyło ono rozwojowi życia religijnego i duchowego katolików w Polsce, dlatego można uwa-

⁶⁵ RM 45.

⁶⁶ Por. TAMŻE, 46.

⁶⁷ Por. TAMŻE, 47; J. HADRYŚ, *Eklezjalny wymiar...*, 116.

⁶⁸ LG 61.

⁶⁹ Por. TAMŻE, 63-65.

⁷⁰ Por. RM 43.

⁷¹ Por. J.W. GOGOLA, *Teologia komunii z Bogiem*, Kraków 2001, 71-72; J. HADRYŚ, *Eklezjalny...*, 117-125.

zać je za narzędzie uświęcające, w którym Maryja jest Matką nadziei dla wierzących, wprowadzając ich w głębię życia wewnętrznego przez kolejne wieki⁷².

Ks. dr Marek Tatar
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego (Warszawa)

ul. Dewajtis 5
PL - 01-815 Warszawa

e-mail: marektatar@interia.pl

La spiritualità mariana di “Colloqui dell’anima” nel pio esercizio “Amari lamenti”

(Riassunto)

Il pio esercizio “Amari lamenti” appartiene alla pietà popolare polacca ed esprime la spiritualità dell’unione con Cristo sofferente. L’autore mette in luce la dimensione mariana di questa spiritualità.

L’articolo è stato diviso in questo modo: 1) Gli elementi strutturali e il contenuto di “Amari lamenti”; 2) La partecipazione di Maria nella sofferenza di Cristo come la dimensione della sua spiritualità (la spada della sofferenza, Lc 2,35; la presenza sotto la croce); 3) Il dialogo del cristiano con la Madre Addolorata; 4) La spiritualità mariana ecclesiale.

⁷² Por. EE 125.